

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหาที่ผู้คนในภาคเหนือต้องเผชิญมาเป็นเวลาช้านานตลอดมา คือ ความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ แม้ในปัจจุบัน ตามทุ่งนาในชนบทที่ห่างไกลเราจึงมักเห็นมีศาลเล็ก ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อปกป้องข้าวในนาและขับไล่สิ่งชั่วร้ายที่จะมาทำให้แม่โพสพ¹ ไม่พอใจ พิธีกรรมต่าง ๆ ตามด้วยเทศกาลเฉลิมฉลองฤดูฝนหรือเทพที่ให้ความคุ้มครองจึงมักมีขึ้นเพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าข้าวจะอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมเหล่านี้สัมพันธ์กับวัฏจักรของการเพาะปลูกที่เราพบเห็นทั่วไปในภูมิภาคนี้อย่างต่อเนื่องช้านาน (ปราณี วงษ์เทศ, 2543)

พิธีกรรมเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกจากความเชื่อถือของมนุษย์ ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา มนุษย์อาจจะนิยามว่าเป็นผู้มีเหตุผล เป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจ การเมือง และการศึกษา แต่อีกฐานหนึ่งของมนุษย์คือสภาวะทางพิธีกรรม(Ritual Being) เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมมีพฤติกรรมแสดงออกทางถ้อยคำและอื่นๆ พิธีกรรม คือ พฤติกรรมทางความคิดและความเชื่ออย่างหนึ่งของมนุษย์ที่แสดงออกมาในระบบสัญลักษณ์ พิธีกรรมจึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เข้าใจมนุษย์ การประกอบพิธีกรรมนั้นเป็นวิถีปฏิบัติโดยยึดกฎเกณฑ์ที่สืบทอดกันมา เราสามารถแบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทแรก การสักการะด้วยความเคารพ (sacred) ในสิ่งลึกลับที่อยู่เกินความเข้าใจของมนุษย์ ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประเภทที่สอง เป็นพฤติกรรมที่อยู่ภายใต้กาละเทศะและเหตุผล (profane) หน้าที่ของพิธีกรรมในสังคมคือ จัดหาระเบียบกฎเกณฑ์และกติกาสำหรับให้พฤติกรรมการสักการะที่เชื่อมโยงกับพฤติกรรมตามกาละเทศะและมีเหตุผล พิธีกรรมเป็นระบบความคิดของสังคมที่ส่งผลต่อการแสดงออกของปัจเจกบุคคล มนุษย์ประกอบพิธีกรรมด้วยความเชื่อบางอย่างเพราะฉะนั้น

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ได้นิยามคำว่า “แม่โพสพ” ไว้ว่า “เทพธิดาประจำข้าวหรือเจ้าแม่แห่งข้าว ตามคติความเชื่อดั้งเดิมนั้น เชื่อกันว่าแม่โพสพคือ ผีหรือเทพธิดาประจำข้าวที่มนุษย์เชื่อถือ และบูชากราบไหว้ เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของข้าวที่ปลูกตามฤดูกาล(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2528)

จึงถือได้ว่า พืชกรรมเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมและแฝงด้วยความจริงสูงสุด (The Encyclopedia Britannica, 1980)

แฮร์ริส (Harris) (อ้างใน จลลดาชยา รัตนานนท์, 2537) กล่าวถึงพิธีกรรมว่า เป็นการแสดงออกของพฤติกรรมทางศาสนา (ritual as acts of religious behavior) เกี่ยวข้องกับความเชื่อในภูติผีวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นการขยายความสัมพันธ์ของมนุษย์ออกไปสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ หรือพลังเหนือธรรมชาติ มนุษย์ประกอบพิธีกรรม บูชา บวงสรวง เช่น ไข่ เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับอำนาจทั้งหลายที่เหนือมนุษย์ ซึ่งมนุษย์เชื่อว่าอำนาจเหล่านั้นสามารถควบคุมวิถีทางของธรรมชาติหรือวิถีของมนุษย์ได้ และการแสดงออกทางพิธีกรรม (ritual performances) มักควบคู่ไปด้วยความเชื่อเสมอ

ในระยะเริ่มแรก มนุษย์ยอมตนให้อยู่ในอำนาจของธรรมชาติที่เรียกว่าเทพเจ้าหรือพระเจ้า เพราะมนุษย์ไม่ทราบสาเหตุของการเกิดปรากฏการณ์ต่างๆทางธรรมชาติ นอกจากนี้ ความเชื่อถือของมนุษย์ดั้งเดิมก็ยังผูกพันอยู่กับสิ่งที่ช่วยดำรงชีวิต โดยสร้างให้มีพระผู้เป็นเจ้าประจำอยู่ เมื่อต้องการความสบายใจและความช่วยเหลือ มนุษย์จะประกอบพิธีกรรมบวงสรวงสังเวยเทพเจ้า ด้วยหวังว่าอำนาจเหนือธรรมชาติทั้งหลายจะพึงพอใจและปกป้องตนเอง (พิบูล ศุภกิจวิเลขการ, 2529)

ชีวิตของผู้คนจะดำเนินอยู่ภายใต้ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาเป็นหลัก ศาสนาและความเชื่อ จึงเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมแทบทุกด้าน โดยพื้นฐานแล้ว สังคมอุษาคเนย์เป็นสังคมเกษตรกรรม จึงมีพิธีกรรมความเชื่อมากมายเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ในชีวิต ที่ฝังรากลึกมาตั้งแต่มนุษย์ยังแสวงหาอาหารด้วยการล่าสัตว์เก็บอาหารป่า ความเชื่อเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์เป็นความเชื่อที่เป็นสากลและพบอยู่ทุกชนทุกเผ่าพันธุ์ทั่วโลก เนื่องจากความต้องการความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต คือ การต้องการมีอาหารพอกินและความกลัวอดอยาก ความแตกต่างจะอยู่ที่มนุษย์แต่ละกลุ่มต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศที่แตกต่างกันอย่างไรเท่านั้น (ปราณี วงษ์เทศ, 2543)

เชสเตอร์ เอฟ กอร์แมน (Chester F. Gorman, 1978) (อ้างใน ศรีศักร วัลลิโภดม, 2528) ศึกษาพัฒนาการของรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้ความเห็นว่า การปลูกข้าวในระยะ

แรก อาศัยน้ำจากลมมรสุมการตั้งหลักแหล่งของชุมชนที่ปลูกข้าวมีรูปแบบที่กระจายกันไปมากกว่าที่จะอยู่รวมกันในบริเวณหนึ่งได้อย่างหนาแน่น ตั้งแต่มนุษย์ยุคหินเก่าวัฒนธรรมโฮบิเนียน¹ เคลื่อนย้ายจากแหล่งอาศัยบนที่สูงตามป่าเขา ที่ใกล้ลำนํ้าลงสู่ที่ราบลุ่ม ทำการเพาะปลูกข้าวเลี้ยงสัตว์ ทำให้มีประชากรเพิ่มขึ้นและมีความเจริญทางเทคโนโลยี จนสามารถนำโลหะทองเป็นสำริด สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองและรัฐตามลำดับ

ศรีศักร วัลลิโภดม (2528) กล่าวถึงการปลูกข้าวและพัฒนาการของรัฐว่า ในภูมิภาคนี้มีข้าวป่าและข้าวตามหนองบึงธรรมชาติก่อนแล้ว จากนั้นจึงนำข้าวมาปลูกใน 3 ลักษณะ

1. การปลูกข้าวไร่แบบแบบเลื่อนลอยบนที่สูง หรือทราย ไร่ (dry rice)
2. การปลูกข้าวนาหว่านในที่ลุ่ม หรือพรัด ไร่ (flooded rice) เป็นการปลูกโดยหว่านข้าวลงไปในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ปลอຍให้เติบโต จนถึงเวลาก็เก็บเกี่ยวไม่ได้มีระบบทดน้ำและระบายน้ำ (inundation system)
3. การปลูกข้าวนาดำในที่ลุ่ม หรือเวด ไร่ (wet rice) เป็นการปลูกข้าวในที่ราบลุ่มด้วยระบบชลประทาน (irrigation) โดยมีการจัดระบบทดน้ำและระบายน้ำ

การเพาะปลูกข้าวนาหว่านและข้าวนาดำไม่ใช่เป็นการเพาะปลูกแบบเลื่อนลอย ทำให้ไม่ต้องโยกย้ายถิ่นฐาน เกิดเป็นชุมชนที่ตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่ (sedentary settlements) ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญทำให้สังคมนั้นมีการขยายตัวโตจนสลับซับซ้อนได้

จากการศึกษาของทายาโด วาทาเบ (Tayado Watabe) และคณะ (ชิน อยู่ดี, 2514) พบว่า ประเทศไทยมีการทำนามาแล้วกว่า 5,000 ปี โดยสำรวจแถบข้าวจากแผ่นอิฐโบราณในประเทศไทย 108 แห่งจากทุกภาค และพื้นที่ภาคเหนือบริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน ลำพูน ลำปาง มีการเพาะปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมซึ่งงอกงามในที่ลุ่มมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 เป็นไปได้ว่าการทำนาบริเวณที่ราบลุ่มภาคเหนือในระยะเริ่มต้นเป็นการทำนาหว่านในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง มีการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ จากนั้นจึงมีการจัดระบบชลประทานในการปลูกข้าว

นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีว่า หลายพันปีมาแล้วชาวล้านนาใช้กลองกบประกอบพิธีขอฝน นักโบราณคดีค้นพบกลองกบที่ทำจากโลหะสำริดอายุมากกว่าพันปีหลาย

¹ วัฒนธรรมโฮบิเนียน มีศูนย์กลางที่นิวบีนท์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศเวียดนาม และตามแหล่งขุดค้นตลอดทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้มีการค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้สมัยหินเก่าเป็นเครื่องมือตัดสับที่คล้ายคลึงกัน รวมทั้งเปลือกหอยและกระดูกปลา นักวิชาการลงความเห็นว่า ประชาชนในสมัยนี้ยังชีพด้วยการล่าสัตว์ เก็บหาหอย และในช่วงหลังของพัฒนาการของชนพวกนี้มีการจับปลาด้วย (อ้างใน ศรีศักร วัลลิโภดม, 2528)

แห่งในดินแดนล้านนา กลองกบเหล่านี้ใช้ประกอบพิธีขอฝน โดยคนสมัยโบราณเชื่อว่า เมื่อเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบรรพบุรุษ ได้ยินเสียงกลองกบจะบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก (ศรีศักร วัลลิโภดม อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539)

การปลูกข้าวและการประกอบพิธีกรรมข้าวจึงถือเป็นส่วนประกอบสำคัญในชีวิต เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นหลักประกันว่า ชาวนาจะทำได้ผลผลิตเก็บไว้พอกินไปตลอดทั้งปี ฉะนั้น ในการดำรงชีวิตชาวล้านนาจึงมีระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม ที่สะท้อนความสำคัญของข้าวและพิธีกรรมข้าว

จากมังรายศาสตร์หรือวินัยมังราย ซึ่งเป็นกฎหมายของพระเจ้ามังรายกษัตริย์ของล้านนา มีมาตราที่เกี่ยวกับข้าวและพิธีกรรมข้าวบ่งชี้ว่าเป็นอย่างเร็วสังคมล้านนามีการประกอบพิธีกรรมข้าวมาตั้งแต่สมัยพระยามังราย

“มาตรา ๑ ผู้ใดลักกล้าข้าวท่านไปปลูกที่นา ให้ตีราคาข้าวต้นละ ๒,๒๐๐ เบี้ย ให้ใหม่ ๑๐ เท่า เป็น ๒๒,๐๐๐ เบี้ย เพราะว่าข้าวเป็นของประเสริฐกว่าทุกสิ่งแล

มาตรา ๑ ผู้ใดอุกอาจทำให้หอบุชาฝ่ายเสียหาย ผิดผีฝ่าย ฝ่ายทะเลพุ้งเสีย ให้สร้างหอบุชาฝ่ายขึ้นดังเดิมแล้วให้มันจัดเครื่องพลีกรรมบูชาให้ถูกต้อง

มาตรา ๑ ผู้ใดขี้ใส่ข้าวแรกตั้งแต่ตอนหว่านกล้าไปจนถึงตอนจะย้ายปลูกจะเก็บเกี่ยว ให้มันหาเหล่า ๒ ไห ไก่ ๒ คู่ เทียน ๒ เล่ม ข้าวตอกดอกไม้บูชาขวัญข้าวและเสื่อนา

ผู้ใดขี้เยียวใส่ฟ่อนข้าวท่าน ให้หาเหล่า ๒ ไห ไก่ ๒ คู่ ข้าวตอกดอกไม้บูชาเสื่อนาขวัญข้าว ส่วนที่ถูกอาจขี้ใส่ข้าว ให้ใหม่ ๑๑๐ เงิน เพราะว่าข้าวเป็นของวิเศษเลี้ยงชีพคนทั้งหลาย” (ประเสริฐ ณ นคร, 2518)

ด้วยเหตุที่ชาวล้านนาถือว่าข้าวเป็นสิ่งประเสริฐและศักดิ์สิทธิ์ ฉะนั้นชาวล้านนาจึงมีการประกอบพิธีกรรมในทุกขั้นตอนของการทำนา เริ่มตั้งแต่ปลูกข้าวจนกระทั่งเก็บเกี่ยวและการบริโภค โดยการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับความเชื่อในภูติผีวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรมจึงเป็นการขยายความสัมพันธ์ของมนุษย์ออกไปสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ หรือพลังเหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรมบูชา บวงสรวง เช่นไหว้ เป็นพฤติกรรมทางศาสนาและสังคมเพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับอำนาจทั้งหลายที่เหนือมนุษย์ เพราะเชื่อว่าอำนาจเหล่านั้นสามารถควบคุมวิถีทางของธรรมชาติหรือวิถี

ของมนุษย์ ทั้งหมดชาวล้านนามุ่งหวังเพื่อทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงปลอดภัยในความเป็นอยู่ของตน นอกจากนี้แล้วยังก่อให้เกิดข้อปฏิบัติที่มนุษย์พึงกระทำของมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อธรรมชาติ รวมทั้งกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ว่าควรจะเป็นไปอย่างไร เพื่อก่อให้เกิดความดีงามและความสุขในชุมชน ยิ่งกว่านั้นยังแสดงถึงการเคารพในคุณค่าและสิทธิมนุษยชน การไม่เบียดเบียนเอาวัดเอาเปรียบกัน การไม่สร้างมลพิษและการดูแลสุขภาพพลานามัย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวล้านนาจะสืบทอดพิธีกรรมข้าวบางพิธีกรรมมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีการตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างที่สำคัญระหว่างพิธีกรรมสมัยนี้กับพิธีกรรมสมัยก่อน โดยมีผู้รู้หลายท่านให้ความเห็นว่า พิธีกรรมสมัยนี้ผูกพันกับอุดมคติที่สูงส่งเช่นอุดมคติทางศาสนาลดน้อยลงและเบาบางมาก แต่จะมีเป้าหมายเป็นผลกำไรทางวัตถุ หรือผลที่ได้เป็นส่วนบุคคลภายใต้แนวคิดวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ในขณะที่พิธีกรรมแต่ก่อนนี้จะผูกพันผู้ร่วมในพิธีกรรมเข้ากับสิ่งที่พ้นอึดตาอยู่สองระดับ คือ ในระดับแรก ได้แก่ การยกตัวเองให้ไปผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับคนอื่นในชุมชนนั้น ในระดับที่สอง คือ การยกตนเองให้ไปผูกพันกับเป้าหมายทางศาสนา ซึ่งเป็นเป้าหมายที่สูงสุดในชีวิต ความสงบสุขในสังคมจึงเกิดขึ้นได้ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งก็เพราะพิธีกรรม สังคมปัจจุบันมีพิธีกรรมอย่างนี้น้อยลง มีแต่เน้นพิธีกรรมที่ทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น เราจึงมีสังคมที่เร่าร้อนและขาดความสงบสุข

จากอดีตถึงปัจจุบัน แม้ว่าพิธีกรรมจะเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาไปตามยุคสมัย แต่เนื่องจากพิธีกรรมเป็นพื้นฐานและแนวทางที่ทำให้เข้าใจระบบความคิดและความเชื่อของบุคคลและสังคม จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มีนักวิชาการได้ศึกษาพิธีกรรมเกิดเป็น ทฤษฎีว่าด้วยธรรมชาติและกำเนิดของพิธีกรรม 3 แนวทาง (The Encyclopedia Britannica ,1980)

แนวทางแรก ศึกษาพิธีกรรมด้านกำเนิดของพิธีกรรม (The origin approach) เป็นความพยายามค้นหาต้นกำเนิดของพิธีกรรม และอธิบายพัฒนาการของการประกอบพิธีกรรมในประวัติศาสตร์ เพราะเชื่อว่าจะทำให้เข้าใจพิธีกรรมของมนุษย์ในปัจจุบันได้ การศึกษาพิธีกรรมตามแนวทางนี้จึงเป็นการหาคำตอบเรื่องความหมายของพิธีกรรม ในฐานะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาดั้งเดิม วัฒนธรรมดั้งเดิม

แนวทางที่สอง ได้มีผู้ศึกษาแนวทางพิธีกรรมด้านโครงสร้างหน้าที่ (The functional approach) เป็นการอธิบายหน้าที่ของพิธีกรรมที่มีต่อสังคม ทั้งหน้าที่ของพิธีกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของปัจเจกบุคคล และหน้าที่ของพิธีกรรมในการสร้างความสงบสุขในสังคม

แนวทางที่สาม เป็นการศึกษาพิธีกรรมด้านประวัติศาสตร์ศาสนา (The history religions approach) เป็นการศึกษาพิธีกรรมในเชิงความเป็นมาและพัฒนาทางศาสนา ถือว่าพิธีกรรมเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือความจริงสูงสุด(The realm of transcendent or ultimate reality)

ที่ผ่านมา ได้มีผู้ศึกษาอิทธิพลของกระบวนการทำให้ทันสมัย¹ (Modrenization) ที่มีต่อชีวิตและสังคม โดยมาเรียน เจ. เลวี จูเนียร์(Marion J. Levy Jr.) (อ้างใน ปราณี วงษ์เทศ,2543) ตั้งข้อสังเกตในหนังสือเรื่อง Modernization and the Structure of Societies ไว้ว่า เมื่อใดที่สังคมล้าหลังได้เข้าเชื่อมโยงกับสังคมสมัยใหม่ สังคมล้าหลังเหล่านั้นต้องเปลี่ยนเป็นสังคมสมัยใหม่ ทุกสังคมไม่ว่าจะมีคุณธรรมหรือค่านิยมทางจิตวิญญาณเช่นไร จะมีปัจเจกบุคคลบางกลุ่มที่ต้องการความได้เปรียบทางวัตถุอยู่เสมอ ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมสมัยใหม่สร้างขึ้น ความทันสมัยเหมือนสีย้อมผ้า สีนั้นจะค่อยๆแทรกเข้าไปปนกับเส้นด้ายอื่นๆ จนเปลี่ยนสีของผ้าทั้งผืน

สังคมยังมีความทันสมัยมากขึ้นเท่าไร มนุษย์ก็ยิ่งคิดว่าตนมีความสามารถเพิ่มขึ้นในการที่จะควบคุมชะตาชีวิตของตนเองได้ ด้วยการเปลี่ยนทิศทางหรือเป้าหมายตามที่ต้องการได้ คนในสังคมสมัยใหม่จึงเสียใจกับการสูญเสียวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน แต่ขณะเดียวกันก็ตระหนักดีว่า แรงกดดันของจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น และสภาพแวดล้อมที่อยู่จำกัด สังคมที่ทันสมัย น่าจะเป็นทางออกทางเดียวที่มีอยู่ (Robert Redfield อ้างใน ปราณี วงษ์เทศ ,2543) ทั้งนี้เพราะความคิดเรื่องมนุษย์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้เปลี่ยนไป พลังความสามารถของมนุษย์อยู่ที่การใช้เหตุผล ไม่ใช่ความสามารถในการฝึกอบรมตามจารีตประเพณีเท่านั้น ด้วยเหตุนี้

¹ ความทันสมัย (Modrenization) เป็นกระบวนการพัฒนาและสร้างความทันสมัยให้กับประเทศยากจน โดยมีประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้วเป็นต้นแบบ เป็นทฤษฎีของนักสังคมศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์ที่เกิดขึ้น ช่วงปีค.ศ.1950-1960 เพื่อลดช่องว่างระหว่างประเทศที่ยากจนกับประเทศร่ำรวย แต่การพัฒนาตามทฤษฎีนี้กลับทำให้กลุ่มประเทศยากจนต้องเข้าสู่ระบบทุนนิยมของโลก โดยกลุ่มประเทศร่ำรวยครอบงำประเทศยากจน เกิดความล้มเหลวทางอำนาจระหว่างประเทศที่ไม่เท่าเทียมกัน

มนุษย์จึงแยกตัวเองออกจากธรรมชาติและสังคม เพราะมนุษย์เชื่อว่าสามารถจัดการทุกอย่างได้ด้วยตัวเอง (Yuval Lurie,1992)

นอกจากนี้ ได้มีการศึกษาถึงอุดมการณ์ทุนนิยมและผลกระทบต่อชาวนาของไทย โดย กิตติพงษ์ เกษมพงษ์ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2536) พบว่า การที่รัฐส่งเสริมเกษตรกรให้ใช้เทคนิคสมัยใหม่ เพื่อเพิ่มผลผลิต ทำให้ค่านิยมดั้งเดิมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ในชุมชนลดลง ในขณะที่ความเป็นปัจเจกบุคคลและค่านิยมที่เน้นวัตถุได้เข้ามาแทนที่ ยังผลให้ชนบทธรรมเนียมและประเพณีอันดีงามของชุมชนต้องถูกทอดทิ้งและกำลังจะเสื่อมสลายไป และที่ผ่านมาได้มีผู้วิจัยเรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อทางการเกษตรกับการยอมรับวิทยาการแผนใหม่ของเกษตรกร เชียงใหม่ โดยนรินทร์ชัย พัฒนพงศาและมณี พยอมยงค์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,2531) ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากเกษตรกรตำบลห้วยทราย อำเภอแมริม และตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า หากขาดการศึกษาในด้านคุณค่าแล้ว พิธีกรรมบางอย่างจะลดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ

ในขณะเดียวกัน ได้มีผู้ศึกษาด้านและพิธีกรรมในเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดย อานันท์ กาญจนพันธุ์(2532) พบว่า ชาวล้านนามีความเชื่อดั้งเดิม 5 ประการซึ่งประกอบกันเป็นระบบศีลธรรมของสังคมคือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับต้นกำเนิดของมนุษย์และชนชาติ
2. ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของความสมบูรณ์
3. ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ
4. ความเชื่อยุคอุดมคติและการปลดปล่อย
5. ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี

นอกจากนั้น ในการศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยสุชาติ กัลยาณพันธุ์(2538) พบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าว ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ทั้งในระดับครอบครัวและสังคม อีกทั้งผู้วิจัยยังพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวมีแนวโน้มว่าจะลดลงเรื่อยๆ และชาวบ้านเลิกถือปฏิบัติในที่สุด นอกเสียจากว่าพิธีกรรมดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงหน้าที่ให้สามารถสนองความต้องการในระดับครอบครัวและระดับชุมชนได้ในสังคมใหม่

การปลูกข้าวแบบสมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบธุรกิจ โดยประยุกต์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับองค์ความรู้พื้นบ้าน ในแต่ละฤดูกาลชาวนาต้องใช้เงินลงทุนทำนามากขึ้น แต่การปลูกข้าวสมัยใหม่ไม่ได้เป็นเหตุปัจจัยให้คุณภาพชีวิตชาวนาดีขึ้น อีกทั้งยังมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังพบว่า เมื่อการปลูกข้าวสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ ทำให้วัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านถูกละเลิกละไป สิ่งที่เกิดขึ้นคือ ระบบจิตใจที่เคยเป็นพื้นฐานรองรับวัฒนธรรมข้าวได้สูญสลายไปพร้อมๆกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (เลียม ทองดี, 2532)

ขณะที่ปรากฏการณ์หลายอย่างในโลกขณะนี้ ชี้ให้เห็นว่ายุคอุตสาหกรรมกำลังนำไปสู่การทำลายล้างหรือเป็นทิศทางที่ขัดแย้งกับธรรมชาติ วิกฤตสิ่งแวดล้อมโลกขณะนี้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับวิกฤตทางจิตวิญญาณ เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ในปี พ.ศ.2535 นักวิทยาศาสตร์อาวูโสกว่า 1,600 คนได้ร่วมลงนามในเอกสารชื่อ การเตือนภัยต่อมนุษยชาติ (Warning to Humanity) ซึ่งได้เรียกร้องให้มีการแสวงหาแนวทางใหม่ในการคิดการดำรงชีวิต หากผู้คนไม่มองร่วมกันว่าโลกเป็นระบบมวลรวมอันหนึ่ง และทุกคนทุกคนควรครุ่นคิดร่วมกันเพื่อสร้างอนาคตที่มีความหมายยั่งยืนร่วมกันแล้ว คงยากที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งหายนะ การแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่นี้ เอลจิน และเลอดิว (Elgin and LeDrew) เรียกว่า ระบบกระบวนทัศน์ที่มีชีวิตอยู่อย่างไตร่ตรอง (Reflective living-System Paradigm) กระบวนทัศน์นี้มีลักษณะสำคัญสองประการ ประการแรก การหันมาเข้าใจโลกเข้าใจชีวิตด้วยจิตที่เมตตา เป็นกลางเพื่อรับรู้สภาพที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ประการที่สอง เป็นการมองโลกและจักรวาลว่าประกอบด้วยระบบชีวิตต่างๆที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยง ฟังพากันและกันอย่างแนบแน่น (Elgin and LeDrew อ้างใน รศ.ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542)

คาปรา (Capra) (อ้างใน รศ.ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2542) เห็นว่าปัญหาวิกฤตโลกมีทางแก้ไขได้ หากเราปรับเปลี่ยนการรับรู้ การคิดและค่านิยม และเสนอว่าควรสร้างความสมดุลในทางความคิดและค่านิยม โดยเปลี่ยนการมองโลกในทัศนะเดิมแบบสุดโต่งทางด้านอัตวิสัยที่เน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งได้แก่ค่านิยมที่ให้ความสำคัญแก่การขยายใหญ่โต (expansion) เน้นการแข่งขันอย่างเอาเป็นเอาตาย การให้ความสำคัญกับจำนวนและปริมาณ การให้ความสำคัญแก่ความสามารถที่จะควบคุมและครอบงำสิ่งต่างๆ ให้ปรับมาสู่ค่านิยมที่เห็นคุณค่าของการบูรณาการระหว่างคนกับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน

ปัจจุบัน สังคมต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และที่สำคัญคือ วิกฤตความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน สาเหตุหนึ่งที่สำคัญ คือ การดำเนินชีวิตตามวิถีตะวันตก คำถามที่เกิดขึ้นคือ ทางไหนที่จะเป็นทางเลือกของสังคม แม้ว่าบางส่วนของที่เราเลือกได้จากภาคการเกษตร ซึ่งได้ก้าวไปไกลเกินกว่าที่จะกลับไปยึดความเชื่อแบบเดิมๆได้อีกต่อไป แต่การศึกษาความคิดและรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์บนพื้นฐานความคิดแบบตะวันออกเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง กลุ่มคนที่ดำรงชีวิตใกล้เคียงรูปแบบดั้งเดิมมากที่สุดคือชาวนา แม้ทุกวันนี้ ชาวล้านนามีแนวโน้มที่จะเลิกประกอบพิธีกรรมข้าว เพราะความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์จางลง แต่ยังคงมีชาวนาอายุใสบางส่วนที่ประกอบพิธีกรรมข้าว พิธีกรรมถือว่าเป็นภาษาสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเชื่อ(อภิญญา เฟื่องฟูสกุล,2543) พิธีกรรมข้าวของชาวล้านนาจึงเป็นร่องรอยระบบความคิด ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ และการจัดระเบียบในชุมชนในอดีต ที่ชาวล้านน่ายึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

ความเชื่อต่างๆที่ทุกคนยึดถือนั้นก็มีความสัมพันธ์กับปัญหาปรัชญาต่างๆ รวมทั้งปัญหานามธรรมในที่สุด (อาเธอร์ เค. โรเจอร์ อังใน พินิจ รัตนกุล,2517) ไม่ว่าเราจะคิดปรัชญาหรือไม่คิดปรัชญา เราก็ต้องใช้ปรัชญา(อริสโตเติล อังใน กิริติ บุญเจือ,2518) ความจริงมีอยู่ว่า ทุกคนต่างมีทฤษฎีของตัวเองด้วยกันทุกคนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของบุคคลกับเอกภาพ แต่ละคนมีท่าทีแบบไหนในปัญหานี้ ซึ่งย่อมมีผลต่อชีวิตของเขาในทุกแง่มุม ในพฤติกรรมทั้งในส่วนตัวและสังคม(เอดวิน วอลล์เลนซ์ อังใน กิริติ บุญเจือ,2518)

ที่ผ่านมา แม้มีการศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลูกข้าวหรือพิธีกรรมข้าวในแง่มุมต่างๆ ทางสังคมวิทยา ทางมานุษยวิทยา ทางประวัติศาสตร์ ดังกล่าวมาแล้ว สำหรับแง่มุมที่สำคัญอีกแง่มุมหนึ่งคือ ความคิดทางปรัชญาในพิธีกรรมข้าวของชาวนา กลับยังไม่มีการศึกษามาก่อน ทั้งๆที่ความคิดทางปรัชญามีจุดมุ่งหมายในการหยั่งรู้สู่สภาวะนิรันดรและสภาวะต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง งานวิจัยนี้มุ่งที่จะศึกษาพิธีกรรมข้าวผ่านกรอบความคิดทางปรัชญา โดยมุ่งตอบปัญหาการวิจัยต่อไปนี้ คือ

1. ชาวล้านนามีทัศนะอย่างไรต่อโลกและชีวิต ?
2. บนพื้นฐานความเชื่อนั้น ชาวล้านนาเห็นว่าปฏิสัมพันธ์ต่อโลกกายภาพควรเป็นไปอย่างไร ?
3. อะไรคือความดีที่ชาวล้านน่ายึดถือ ?

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาความคิดทางปรัชญาที่ปรากฏในพิธีกรรมข้าว เกี่ยวกับทัศนะต่อโลกและชีวิต , ปฏิสัมพันธ์ต่อโลกที่มนุษย์พึงปฏิบัติ และความดีซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายในชีวิต

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เรื่องความคิดทางปรัชญาของชาวล้านนา
2. เข้าใจระบบคุณค่าในพิธีกรรมข้าวของชาวล้านนา
3. นำระบบคุณค่ามาประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ
4. การสืบค้น พื้นฟู อนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวล้านนา

1.4 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพหรือทางเอกสาร (Qualitative or Documentary Research) เป็นหลักใหญ่ เสริมด้วยการสังเกตและสัมภาษณ์ (Observation and Interview) โดยมีขอบเขตและวิธีการวิจัยดังนี้

1.4.1 ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมข้าวดังต่อไปนี้

- 1) พิธีกรรมก่อนทำนา ได้แก่ พิธีจุดบอกไฟ , พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ , พิธีควักธัญ , พิธีแรกไถ
- 2) พิธีกรรมระหว่างทำนา ได้แก่ พิธีแยกนา , พิธีบูชาไถ่ , พิธีสู่ขวัญควาย , พิธีพุ่มท้างและแม่โพสพ(แม่โพสพ) , พิธีสู่ขวัญข้าว
- 3) พิธีกรรมหลังเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีตีข้าว , พิธีเอาข้าวขึ้นยุ้ง , พิธีสู่ขวัญควาย , พิธีทานข้าวจีข้าวหลาม , พิธีทำบุญทานข้าวใหม่วันเอาเข้าใหม่ออกหลอม , พิธีสืบชะตาข้าว¹

การวิเคราะห์ใช้ข้อมูลทางเอกสารที่เกี่ยวกับพิธีกรรมข้าวดังกล่าวเป็นหลัก สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านล้านนาคดี และสัมภาษณ์ผู้ประกอบการพิธีกรรมข้าวใน 2 จังหวัดจำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่

¹ สรุปความจาก มณี พยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. (เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์, 2529) หน้า 20-22.

รัตนา พรหมพิชัย. เยี่ยมนา. (โครงการสาธิตการพัฒนารวมไทย(ภาคเหนือ)มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542) หน้า 567-589.

ศรีเสลา เกษพรหม. ลัวะเย็บไร่ ไทไล่หา. (เชียงใหม่: มิ่งเมือง, 2541), หน้า 72.

- 1) บ้านป่าสัก ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
- 2) บ้านดู่ ตำบลบ้านดู่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
- 3) บ้านจันจว้า ตำบลจันจว้า อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เนื่องจากชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านยังมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิม

1.4.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยมีขั้นตอน ดังนี้

- 1) รวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 2) สัมภาษณ์อย่างลึกซึ้งตามแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ(Indepth Interview) คือการซักถามข้อมูลเพื่อมุ่งตอบปัญหาการวิจัยทั้ง 2 ข้อดังกล่าว โดยจะสัมภาษณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมและชาวนาผู้รู้ในหมู่บ้านละ 3 คน รวมทั้งหมด 9 คน
- 3) สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านล้านนาคดี
- 4) นำข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามมาตรวจสอบ จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์และเขียนรายงาน